

БӨЛІМ: ЖАЛПЫ РУБРИКА

Екінші тілдік тұлғаны қалыптастыру

ЖАРИЯЛАНДЫ
13.05.2021СІЛТЕМЕ
https://bilimger.kz/96334/

Тіл жалпы адамзатқа ортақ- қарым-қатынас құралы. Демек оның құрылысы, қатынасы, негіздері болады. Менің ойымша, тілдік қатынастың негізгі құрамы төмендегідей болып жіктеледі:

асырушылар.

қатысушылардың қызметі.

бірлігі.

жиынтығы.

I.Тілдік қатынасты іс жүзіне

II.Тілдік байланысқа

III.Сөйлеу мүшелерінің

IV. Қатысымдық тұлғалардың

Тілдік қатынасқа түсушілердің ең басты қызметі – қатысымдық, байланыстырушылық, экспрессивтік... Бірімен тығыз байланысады.

Қадыр ақынның: «Өзге тілдің бәрін біл, өз тіліңді құрметте» дегені белгілі бір теорияға негізделе отырып жазылған секілді. Сөз астарынан бұлай мән іздеуге төмендегі айтар кеңесіміз дәлел болады.

Елден озық болу үшін көшбасшы болу керек.

Бірақ қандай көшбасшы болу керек, лидер болу деген сөз тек көшті бастаушы адам ба?!

Жоқ. Көшбасшы және тұлға болып қалыптасу үшін, адамдарды өзіңізге қызықтыра білу үшін көшбасшы бола жүріп, көп тіл меңгергеніңіз абзал. Неге? Себебі, әрбір жаққа тілді

меңгерген сайын білім көкжиегіңіз кеңейіп, тап бір тынысыңыз ашылғандай күй

кешесіз. Әрбір жаңа тілді үйрену арқылы жаңа елдің өркениетімен, салт-дәстүрімен,

салт-дәстүрімен танысасыз. Ал, көшбасшы болу, заманға сай болу үшін ең бір жаңа

нәрсе жан-жақтылық пен білімділік. Сонда ғана өз замандасын адлаға сүйреп,

жетістікке жетелей тін болады.

Тілдік

тұлғаның интертекстуалды перифериясы оның когнитивті деңгейінің ең қозғалғыш, ең

өзгергіш бөлігі болып саналатынын айтып, оған ән, жарнама, БАҚ материалдары сияқты

бұқаралық мәдениет мәтіндерін жатқызады. Тілдік тұлғаның интертекстуалды

перифериясы белгілі бір жағдайларға орай әлеуметтің мәдени талғамдарының

өзгеруіне байланысты тез әрі жиі ауысып отырады. Шындығында да, қазіргі жаһандану

жағдайындағы ақпарттар ағыны толастамай, үдей түскен уақытта өмір сүріп отырған

тілдік тұлғаның аялық білімінің бұдан біраз жылдар бұрынғы оқырманнан өзгеше

екендігі аян. Тілдік тұлғаны қалыптастырушы факторлар ретінде:

білімі; — отбасы мен алған тәрбиесі,
жағдайлар; — қоғамдық-әлеуметтік
құштарлығы мен қызығушылық ауқымының дамып отыруы; —
қоғамға танымал адам болуымен қатар әлеуметтік маңызды адам болу;
— сөйлеуде тілдік қазынаны пайдаланумен қатар жаңа үлгілерді жасай білуді айтуымызға болады.

Тілдік тұлға дегеніміз, ол тілді нақты қолданушының жіктеме белгілерінің жиынтығы емес, аялық білімнің де көрінісі. Ол, сонымен қатар, әлемнің тілдік көрінісі негізінде анықталатын суреткердің таным әлемі. Жоғарыда айтылған факторлар негізінде қалыптасқан тілдік тұлға — сөз жұмсау ерекшелігі арқылы көрінетін әлеуметтік, психологиялық және этикалық компоненттердің жиынтығынан тұратын адам. Тілдік тұлғаға тән белгілер: 1) ана тілін жете меңгерген, өз тілінде дұрыс сөйлей алатын (ана тілі дегеніміз шартты, ол ана тілінде емес, басқа тілде сөйлеуі де мүмкін Б.Қ.); 2) әлеуметтік өмірге бейімделген, өзіндік қызығушылығы мен машығы бар; 3) әдеби тілді шығармашылық деңгейде тұтынатын және қызмет ету барысында өзіндік шығармашылығын таныта алатын адам. «Өзге жеке адамдарға ұқсамайтын өзіндік ерекше сапалық қасиеті бар бірегей адам ғана тұлға бола алатыны белгілі. Яғни, елден ерек адам емес, тұлға талаптарына жауап беретін адам – тұлға. Адам тұлға болып тумайды, тұлға болып қалыптасады. Тілдік тұлға да солай. Тұлға өзге адамдармен, әлеуметтік институттармен қатынаста, әлеуметтік байланыстар жүйесінде танылуы тиіс, таныла отырып тарихи тұлға ретінде белгілі болады. Демек, тұлға өмірінің мәні «қарым-қатынас құндылығы» деңгейінде ашылады». Яғни, дүниеге жаңа келген нәресте «адам» деп танылғанымен, «тұлға» деген атқа бірден ие бола алмайды. Өсіп, ер жетіп, өз бетінше әрекет ете алатын адамды ғана тұлға ретінде танимыз. Тұлға деп белгілі бір іспен шұғылданып, азды-көпті тәжірибе жинақтаған, білімі мен дағдысы, өзіндік ұстанымы, дүниетанымы, мақсат-міндеті, бағыт-бағдары, сенімі бар адамды ғана айтамыз. Психологияда тұлғаның жақсы, озық, ерен, топжарды түрлерімен қатар жауыз, керітартпа, бұзық, қаскөй т.б. түрлері көрсетіледі. Тұлғаның аса өнегелі түріне имандылықты бойына сіңірген адам жатады. Қазақ халқы кез келгенді кісі деп атай бермей, оны имандылық пен адамгершіліктің белгісі, біртіндеп қалыптасатын адамның азаматтық ар-ожданы, кісілік, кескін-келбеті, адамшылықтың өлшемі деп түсінген. Тұлғаның өмірлік бағытын көрсететін компоненттер көп. Соның бастылары ретінде мотивтер мен қажеттер, дүниетанымы мен сенімі, бейімділігі мен қызығушылығын айтуға болады. Бұндағы мотив деп отырғанымыз, тұлғаны белгілі бір әрекетке бағыттайтын, қажетін өтеуге талаптандыратын түрткі. Тұлғаны қандай да болмасын іс-әрекетке

итермелейтін негізгі қозғаушы түрткі (мотив) оның түрлі қажеттері. Қажеттер материалдық (киім-кешек, тамақ, баспана, т.б.) және рухани (білім, ғылым, өнер т.б.) қажеттер болып бөлінеді.

Дүниетаным мен сенім, қызығу, бейімділік тұлғаны әр кезде алға итермелеп отыратын ең негізгі қозғаушы түрткілер (мотивтер) болып табылады. Біз тілдік тұлғаға тән екінші белгі ретінде әлеуметтік өмірге бейімделгендігін және өзіндік қызығушылығы мен машығының болуын атап көрсеткен болатынбыз. Қызығу өзінің мазмұны мен бағытына қарай материалдық, қоғамдық, кәсіптік, саяси, эстетикалық, оқырмандық, танымдық т.б. болып келеді. Таным қызығуына ғылым-білімге қызығуын, кино, өнер, музыкаға, суретке қызығуын эстетикалық қызығуларға жатқызамыз. Бұдан жоғарыда аталған қызығулардың өзі өз алдына бірнеше түрге бөлінетінін көруге болады. Адамның белгілі бір мақсат көздеп қызығулары тұлғаретінде қалыптасуына әсер етеді. Тілдік тұлғаға тән келесі бір белгі ол әдеби тілді шығармашылық деңгейде тұтынуы мен өзіндік шығармашылығын таныта алуы. Адам тілдік қазына мен шешендік өнерді терең меңгергенде елге танымал тілдік тұлға дәрежесіне көтеріледі. Шешендік — қазақ халқының ұлттық ерекшеліктерінің бірі. Қазақ халқы бейнелі, астарлы, тұспалдап айтатын шешендік сөзге аса үйір халық. Халық сөз құдіретінің психологиялық астарын жақсы аңғарған. Тіліміздегі «Тіл тас жарады, тас жармаса бас жарады», «Жылы-жылы сөйлесең жылан іннен шығады», «Жақсы сөз-жарым ырыс», «Жаңбырменен жер көгереді, Батаменен ел көгереді» деген мақалдар соның айғағы. Халқымыздың «Сөз сүйектен өтеді, таяқ еттен өтеді» деген мақалынан қазақ мәдениетіндегі сөздің құдіретті күшін асыра бағалайтын ментальдық ерекшелік танылады. Шешендік өнер дарыған тұлға отаншыл, елінің салт-санасын, әдет-ғұрпын жетік білетін ұшқыр ойлы, «орақ ауыз, от тілді» болып келеді. Ол халқының басынан өткерген мұң-зарын, арман-тілегін, өмірлік құндылықтарын жеріне жеткізе, түйіндей айтып береді. Бұл елге танымал тілдік тұлға дәрежесіне көтерілуіне бірден бір себеп болады.

«Тілдік тұлға» мәселесінде басты ерекшелік тұлғаның жай саналы адам кеңістігінен кең көлемге өзінің тілдік ерекшелігі арқылы шығып кетуінде жатыр. Кез-келген іс-әрекетке итермелейтін, қуат беретін қайнаркөз – ол мүдделілік, қажеттілік, мұқтаждық екені белгілі. Мәселен, болашақ мамандығына үйренудегі уәж оның маман болуға іштей ізін бейімдеуі, мамандыққа қызығуы немесе материалдық мақсатта меңгергісі келгендігінен болуы мүмкін. Әрекет мәселесін жан-жақты талдаған А.Н.Леонтьев пікіріне сүйенсек, ол “кез-келген әрекеттің алғышарты әрекет болып табылады. Ал қажеттілік тек белгілі бір нысана (мақсат) болған кезде анықталады да, ол нысана уәжге айналады” дейді.

Тіл мен адам теориясының лингвистикалық контексте біртұтас қаралуы тілді адам санасы, когнитивтік ортасы, ойы, әдеби, мәдениеті, тілдік қатысымы арқылы қарау қажеттігін

көрсетеді.

Мен тілдік тұлғаны қалыптастыру мәселесін қарастыруда, сананы зерттеп білу саласындағы ғылыми зерттеулерге сүйену қажет деп ойлаймын. Сана саласындағы зерттеулер сананың ең алдымен қоғамдық феномен екендігіне тоқталады, ол индивидтің психикалық дамуына, дүниетанымының, әлеуметтік және субъективтік жеке көзқарастарының, жалпы санасының қалыптасуына ықпал етеді. Л.С.Выготскийдің жолын қуушы ретінде А.Н.Леонтьев бір нәрсеге бағытталған әрекеттің сана дамуындағы идеясының маңыздылығын қолдап, ары қарай дамытты. Әрекеттің негізгі сипаттамасы оның бір нәрсеге бағытталуында. Әрекет алдымен сол нәрсенің өзі арқылы бейімделеді, содан кейін оның бейнесі, образы (оның қасиеттерінің психикалық бейнесі) арқылы көрінеді.

Тілді үйренуге әрекеттік тұрғыдан қарау А.Н.Леонтьевқа тіл меңгерудің кейбір жақтарын айырып көрсетуіне мүмкіндік туғызды: жағдайға бейімделу, соған орай өз әрекетін жоспарлау, жобалау, сондай-ақ осы жоспарды орындау, жүзеге асыру және бақылау. Бұдан шығатын қорытынды: сөйлеу әрекетінің шығармашылық әрекет екенін түсінеміз, яғни тілді меңгеруді басқаруға болады. Бұл тұжырым біздің зерттеуіміз үшін маңызды болып табылады: сөйлеудің жалпы интеллектуалдық актідегі орнын, әрекеттің жүру сатысына қарай құрылымын, прагматикалық сипаттамасын анықтауға мүмкіндік берді.

Сонымен, тілдік тұлға өз ойын дәл, түсінікті жеткізу үшін біліммен қаруланып қана қоймай, тілдік құралдарды ұтымды пайдалана білуі қажет. Тілдік құралдар тұлғаның сөз мәдениетінен көрініс табады. Сөз мәдениеті – тілдік тұлғаның тіл қолданысындағы білім, білік, дағдыларының бірлігі. Ал сөз мәдениетінің биік шыңы тілдік тұлға көрсеткіші болып табылады.

ҚМ АА Куәлік нөмірі: **KZ45VPY00102718** — ҚР Мәдениет және Ақпарат министрлігі

© 2026 **Bilimger.kz** Ақпараттық-танымдық білім порталы. Барлық мазмұн авторлық құқықпен қорғалған.